व्यासविधिः

५०

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ स्वरसंधिः इ यं स्वरे इ इत्यनेन इत्वं ज्ञातिनिर्दिश्यते नतु ह्रस्वव्यक्तिरेव स्यान्यथा तं
तत्रैव दीर्घव्यक्तिनिर्देशोस्तु इति निषेधो व्यर्थः स्यात् ख्येटि त्वे ख्यादेरिति निर्देशाद्व्यक्तिपक्षेपि ह्र
स्वपरत्वं निर्देशस्य तथा प्लुतस्य निर्देशाण्व प्रमाणोपमित्यादौ वपिपत्वादिज्ञाते निर्देशाः गुणाभामभे
दकत्वाद्वा ऽनुनासिकः नत्वनुनासिकयोर्ग्रहः यमिति द्वितीयायोगंपत्वाद्वायद्यत इत्यस्याप्याहारः तत्रैव
णीस्येवकत्वं यद्वा यमिति प्रथमा अकारउच्चारणार्थः क्रियावाचिकपदाभावेन तरंगः स्त्रुतार्थीयात्व
ख्याहार्यो भवतीति इह सर्वं इत्याद्यादेशात्वमागमादिलिंगाभावात् नतु ज्ञापकाद्वोध्वचि २ उवं स्व
मित्यादिभिस्तु चतुर्ग्रावरोधात् वपाश्रवेन वा इत्यादिभिश्चावरोधाद्वपरिशेषादिर्वेत्यानीत लभ्यते नेष्टी
पिविनोति जयति शेते इत्यादौ चकारजकारशाकटादिष्वति प्रसंगः स्यात् यद्यचोच्चारणसामर्थ्यात् पत्व
नेनच्यवेन हि तस्मिकत्वमजो ग्रहणा अस्तु न इत्यादावति प्रसंगः स्यादिति इग्रहणं स्वर इति किं दध्यप्यंश
वपाश्रवे इत्यतः प्राकृस्वरे इत्यनुवर्ततेन यथा इह लोकनिर्दिश्यमानमर्थं क्रियते यथा उपरागे स्वापातं जुहुया

६३

यौवापरोवर्णोविकारनाशोगृह्णोत्मावर्णोविकृतेरितिवक्तृत्वविकृतिरिवविकृतिः तस्यस्थानेऽस्यप्रयोगाः मपी

दौपचारिकः प्रयोगः किंचब्रह्माश्वीमतः श्रौतइत्यादावव्याप्तिः अदीर्घस्यदीर्घोभवनरूपस्यव्यर्थ

त्वाऽऽत्राऽभावात् तदर्थेऽन्वीर्घः दीर्घत्वोयोगितानास्तिदीर्घस्यदीर्घत्वसंभवतिपरलो॰ नाद्वदीर्घस्वरेहस्वा

परलोपोविधीयतेइतिवचनकल्पनेऽस्तिगौरवंदीर्घस्यक्रौन्तदीर्घस्यापिदीर्घसंभवतिपरलोपार्थप

र्यन्तवत् शास्त्रप्रवृत्तेः यदपिदीर्घस्यास्तीतिदीर्घइतिः दीर्घत्ववान्भवतीत्युक्ते तदपितच्छेदीर्घोभवती

त्येवसिद्धेइत्नेवैयर्थ्यात् दीर्घत्ववान्भवतीत्यपेक्षयादीर्घोभवतीत्यस्यैवलघुत्वात् ग्रहोभवतीतिश्रु

त्यमानेनत्ववर्गटत्ववान्भवतीति स्यादीनतदर्थौः भान्त्वयः श्रीशः वथपमेत्यादौयकारेवकाराः

दिभ्यश्चोतिसवर्णोदीर्घस्तत्रकिंभवतीत्यतआह सामान्यशास्त्रतोनूनंविशेषोवलवान्भवेत्इतिशा

स्त्रान्तरेत्वलक्षणेनत्रमित्यर्थोनिश्चयेऽव्ययेविवारेवहुव्यापकंशास्त्रंसामान्यशास्त्रमल्पव्यापकोविधि

र्विशेषः सामान्यशास्त्रमुत्सर्गः विशेषोपवादः उपसर्गविधेरपवादविधिर्वाधकइतिपर्यवसितो॰

यत्तु विलोचनेनोक्तं स्थिरत्वेन न संभवति प्रकृतिविकारभावःऽभावात् तदयुक्तं वर्णस्यैवावस्थाभेदेन विवर्त
मप्तनमक्षवतयाहि शाखादीनां ह्रस्वावस्थां प्रतिपद्यमानो वर्णः एवं यमर्थं प्रतीयते यथाऽङ्गयंदध्यु भवति लोहि
तवर्णो भवति गोरत्वं लोहत्वसामान्याऽन्वगमात् किंचिः स्थिह्वलक्षणावापिन्यदोषः इति तन्न हृष्टान्तदार्ष्टान्ति
कयोर्वैषम्यात् तङ्गम्य लोहयोः सर्वपर्वतात्मयुगपत्तु संभवति यस्मिन्नेव दयिस्व वर्णयोश्च न तद्वयपयुगपाऽ
न्वगमाद्धि प्रकृतित्वं शाहस्य तन्निर्वर्णत्वान्निर्गुणत्वाच्च कथं प्रकृतिविकृतिभावः तदिदसोपादानकोऽ
दीर्घः संभवति येन तत्कृणावयवभावं भवेत् तङ्गतेमसामान्यानुगमात् यथाभ्युपगमेवातिश्च संगः स्याऽ
त् मत्वेनेयषोह्व प्राणित्वाऽन्वगमात् अथ बुद्धिपरिकल्पितेन तस्यानेन प्रयुक्तत्वात् तदोषायत्वे संभव
उच्यते एवमपि तत्समर्थनेन स्य फलाभाव. उक्तमेव नित्यत्वे शाहस्य प्रकृतिविकृतित्वं न संभवति का
र्यत्वपक्षेपि शाहस्याकशाउपादाने पंचभूतानि वा उभयथापि तदसंभवः शाह्वोपादानकत्वाऽ
भावात् तितिन्नकार्णेनापि प्रकृतिविकृतिभावाभ्युपगमे यदीभवति दंऽ इति स्यात् कथं तर्हि.

१२

भक्तेःकारकविभक्तेर्बलीयस्त्वात् न्तीयादिसहेशाहूयोगेविधीयमानाउपपदविभक्तेः सप्तमीतभा
वेवासामीप्यिकायावेवाविहितोवारकनिभक्तेः उभयोः क्रियाचपित्वात् दीर्घइत्यत्रतत्रग्रहणमार्थ्यतरेग
त्वात् तदपिनामार्थमात्रेविधानात् चतोपकः पूर्वपरयोरितिपाणिनोक्तसूत्रे शन्याइव्यातेसहेत्ये
वाधिकारस्योचितत्वात् समानः वर्णो दीर्घोभवतिपरश्चलोपमितिकातंत्रसूत्रे समानइतिव्यर्थे
समर्थानामेवसवर्णसंज्ञाविधानात् सवर्णइत्यत्रैवर्णग्रहणस्यलाभात् विप्रत्ययेभवतीतिवच्यर्थेदी
र्घइत्येतावतैवेष्टसिद्धौचेरनुपयोगात् संज्ञायाश्चसवर्णोव्यभिचारतयावनदेशादोस्वाः दशसमा
नोइत्यादावव्याप्तीलाभसंभवात् परश्चलोपमित्यपिव्यर्थं तस्यानेसहत्यसैवपठितेदुक्तत्वात् कि
नपुरणायथावोद्यंयुक्तः इवर्णीयमित्यनेनतरंपाठेप्रक्तः तथासतिदर्णीयमसवर्णइत्यत्रासवर्णग्रहणानक
गीतं वतिपरत्वादनेनसवर्णदीर्घविधानस्यसंभवात् नचक्रमभंगोदोषः लाघववत्त्वेसत्वेतस्यापिकिंचित्
कारत्वात् किंच यथान्यासमिति अवर्णग्रहणाच्चथेंस वर्णेपरे दीर्घस्यैवाऽपवादत्वेनपत्वाऽप्रसंगात्

नदीर्घग्रहणेः सतिकस्य देशः स्यादितिचेत्तस्मृत उभयोः सहशो दीर्घ पवलभ्यते नह्रसो ह्रसो वा कं व ताल
व्या॥ एकस्य द्विमात्रस्य स्थाने कं बातालव्यादिर्द्विमात्र एवादेश उक्तिः अत्रास्यो वा दीर्घो वेत्यादि लिंगा
ह्रस्यते गां गात्र खट्वाढकं श्रीश इत्यादौ त्रिमात्रेकव ह्वमौ त्रिकस्य स्थाने स्नुतादेशः स्यात् तदर्थ
दीर्घग्रहणं अथ तग्रहणे किमर्थं नव सवर्णान्त वर्णापरे दीर्घ इत्युच्यमाने द्वयोः स्थानिनोर्द्वावादेशः स्यातां
ह्रस्वस्य नो दश्येत्यनेन पर्यादकारनकारयोर्द्वौ नकारौ भवत इति वाच्ये दीर्घ इत्येकत्वस्य विवक्षितत्वे
नोभयोः स्थाने एकस्यैवादेश इति हेः अत्रार्थे मानेकवचनेश्वादिरित्यादिनिर्देशः हे तेन ह्रस्वस्येति ने
कं वाच्ये किं तत्र वाकं द्वयं तेषा दिह्रस्वस्य न इत्येकं द्वितीयं दश्य इति वाक्यं दात्यरस्य किं तत्स्य नत्वे दकारस्य
वनकारः उच्यते सवर्णे दीर्घ इति सहविवक्षायैव स्यानित्वे प्रतीयते न परस्यापि इयं स्वरे इत्यादौ यथा सम
मीनिर्देशः एवं स्यैव कार्यत्वमित्युक्तत्वात् अनु उभयोः स्थानित्वलाभार्थं सहग्रहणं तच्च नामीरिति याव
दनुवर्तते तेन तु विनासहेत्यनेन न सदृशा ह्रस्योरान्तरतम्याकिं न भवति इति वेत्तु उपपदे विभक्तेः कारकवि

२ स्यस्वभावदीर्घस्य च पुनर्दीर्घः क्रियते परत्र पाठेन तदा समानग्रहणं स्यान्नित्वप्रतिपत्तिगौरवं स्यात्
णार्थमितिनहपिन सवर्णाशास्त्रस्य संबंधिग्रहणेन सवर्णा इत्यस्य लाभाद्गौरवाभावात् सोऽदेहि
मातास्थित विवक्षास्थितत्वमित्युच्यते न गम्यते च स्वस्मिन्निति शास्त्रं विनापि स्वस्मिन्निति न च गौरवं दो
षं मन्यते विपक्ष इति पक्षे न संभवतीत्युच्यते किं च यथा अस्मिन् पक्षे परलोपार्थे दीर्घस्यापि दीर्घो
विधीयते एवमस्मिन् पक्षेऽभ्युपगम्यतो किं समानत्वे ... पठित अकारऌकाराभेदग्रहणाद्बहेकः
ऌाऽलोऽलिदीर्घः सहेति सूत्रेण तेन दाने रोकानमीनरं एवं अकः सवर्णे दीर्घ इति पर्यायेण ... नोयसूत्रे अ
कोऽकिदीर्घे ह्रस्वे वृ पठिते युक्तं न च ऋति ऋ वा ऌति ऌ वेत्यत्र सवर्णे इत्यपेक्षितमिति चाच्यं तयो
नेतिस्वत्वप्राप्तिफलितानाशङ्क्याख्यातत्वात् सवर्णे इति किं दध्यत्र अब्वेतन स्यादेतत् दीर्घग्रहणं नाम
सर्वांशे सहेत्येवमुच्यतो सवर्णे परे सहादेश इति तदर्थः न च गमं एव किं न स्यादिति वाच्यं सद्वयदृ
सामर्थ्यात् सहागम इति व्याख्यानं न हि सहग्रहणं नार्थकं स्यात् सवर्णे परे इत्येतावतैव निवादी

...द्विविति युक्तो याख्योनत्वस्यार्थः तत्रश्च समा... ...वर्णाः सवर्णा इत्यर्थः संपद्यते माथवस्तु सवर्वैश
तुल्यास्यप्रयत्नाः समानस्तत्संज्ञको वर्णाः सवर्णा इत्यस्यार्थं सूत्रस्य विधानादित्याह केचित्तु समानामेव सवर्ण
संज्ञा न संध्यक्षराणां ततश्च सवर्णे परे इत्युक्ते संधिविषये ह्यत्र सवर्णानां नेष्यते यत्तु त्रितो... वने नो ते... ऽ
नैनैव दीर्घस्तत्रैव परलोपः स्यात्तत्र हृदाइत्यत्र जसीति दीर्घत्वे इति समानग्रहणं समानात् सवर्णे इत्यत्रेति
तत्रापि तत्सूत्रविहितसमुच्चयेन विधीयमानः परलोपश्च पूर्वान्तरयिदित्तदोषोऽशामेव... ...हात्पक
योगानिर्दिष्टानां सहैव प्रवृत्तिनिर्हेत्यो दर्शनात्... ...पदे स्वभावदीर्घस्य... ...त्वाभावे तदी॰
स्यादिष्वपि परलोपो न स्यात् सन्नियोगविशिष्टानामेकापायेनेतरस्याप्यपाय इति समानग्रहणमि
तिचेन्न ...नेपि समानग्रहणे दीर्घप्र... ...स्य दीर्घस्याभावादोषतादतस्यान्तदित्यवदप्रकृतिकोत्र
दः संभवति ...पि समानस्य ग्रहणे स्वभावदीर्घस्य दीर्घत्वाभावेनेति त्वदुक्तस्य दोषस्य समाधा॰
नाऽसंभवात् संभवे वा ...प्यादि ...न समान ...हैनैव तद्भवतु पदपि इति पदेन वचनान्तरप्रणीते॰

त्यादौ कस्मान्न भवतीत्युच्यते समानानामेवेति विवक्षणात् तद्धीनं तवेत्यस्मान्नक्षतिः यद्वा इ ये स्वरे इत्यादि
भ्यः अ उ ऋ यद्वा अ इ प इत्यतोऽग्रग्रहणं चानुवर्तते न तु पदान्त इत्यतो ऽतः इति तस्य तपरत्वेन विहिताठकमित्या
दावव्याप्त्यापत्तेः यद्वा अ इ प उ ओ ऋ [illegible] त्येतेभ्यः सिंहावलोकितन्यायेन अ इ उ ऋ ल्लवर्णाग्रानुवर्त
नीयाः तथा नो नाम दोषः अथवा सवर्णे दीर्घः सहेत्यत्र हृत्याख्यायां तं च प्रथमसूत्रे यथाश्रुतमेव द्वितीय
सूत्रेऽपि दीर्घ इति छेदः अत्र च मेरुक सन्त्या प ए ऐ ओ औ वर्णा ऽनुवर्त्याः ततश्च प ए ऐ ओ औ वर्णेभ्यः सवर्णे परे स
ह दीर्घो न भवतीत्यर्थो लभ्यः नन्वत्र दीर्घ इस च तन्न समासोऽनुपपन्नो नाम भवति [illegible] दिति चेन्न
क्वचिन्नोऽनन्वयोऽपि समास इति वक्ष्यमाणत्वात् यद्वा सवर्ण इति न सवर्णसंज्ञकस्य ग्रहणं किं तर्हि
[illegible] तथा हि वर्णशब्दोऽत्र वर्णे हि जादौ [illegible] लादौ [illegible] वर्णे च वाऽन्तरे इत्यभिधानात् सशब्देन
समानशब्दो लक्ष्यते नामैकदेशेनापि नामग्रहणमस्ति यथा [illegible] इत्यादौ भीमसेनो भीम इत्यादौ च समानतः
त्वात् सगोत्र समनामेत्यादाविव समानशब्दस्य [illegible] सः स इति वाऽत्र समानशब्दः संज्ञा ॥

सकारलोपानङः स्यश्चेवस्तत्रमस्तु वर्त्तते लोपश्शितिरे[...]वा नित्यौ ङः तस्य पदान्तः परस्य ङः स्य लोपश[...]दे गोः

गो[...]पतिकिरायः ग्लावः ङः स्येति किं हरये गाविङः वेरः किं [...] भानवः स्याश्चितत्क्रवेङः [...]पतपद

पदोङः कार्यविलक्कवेङः वसैवदोङः वसेन्यादोङः स्य लोपश्च के स्मा न नवति उच्यते इत्संक्र[...]मङः कारस्यो

पतत्यकत्वेन ग्रहणात् प्रत्रमानेनवाग्रहाद्वृत्तिः नस्यैव व्यवस्थित विकल्पपरत्वे न ङः सिङः साङः से[...]

ग्रहणं त्र्यादेस्रः लः ऊ ऐ ऐ वृ मादिनिर्दैशो वा यद्वाग्रत इत्यनुवर्त्तते पदान्तः परत्वं वानो[...]शाघणपदा

न्तः पर सङः स्याकारस्य लोपश्शिति इदं चङकारस्यैवैसमत्वेवलभ्यते ग्रथवाङिः नइत्येक सूत्रमस्तु पदो

नोङिः नोः लोलोपश्शितिचततः व्याख्यानेङः सिङः सोऽश्चेति पाणिनीय सूत्रे त गोरवाङ्ये पदान्तं ङः सिङः सोऽस्या पष्ठे

तिकान्तं सूत्रे गौरवत्वात् एदोत्य[...]नान्तं ङः स्येति सूत्रपित्त्र भवितविति संक्षेपः सवर्णे दीर्घस्सह स

वर्णग्रहणं संवैविध्यकत्वात् सवर्णविदितिलभ्यते यदि त्वः न्यस्य सवर्णेऽन्यस्य दीर्घः स्यात्तदा स्वरस्य तु हस्वैसावासिद्ध

सवर्णग्रहणं व्यर्थं स्यात्ततः सवर्णास्सवर्णोपे तदीर्घः इत्यर्थो लभ्यते दैस्यारिः स्वरा[...]दकेनतु हरये हरेपदौ

समासप्रत्यययोरिति विभक्तेरिति लुकि प्रत्ययलक्षणेन पूर्वभागस्य पदत्वं भवति नोत्तरस्येति एतदर्थमेव तु

वकरणं तेन न परमपदं ङिनो परमगोङ्घो प्रियप्राचाविप्रादौ ङित्वचत्वङनाशीनि न भवंति रदोस्य प

लोपस्कार इति कान्ते चमत्वे शुपदांते ... मिति चव्यर्थं पूर्वस्य चांदनुहनेरेवसत्वात् यस्तु चिलो वनेना

के पदांते हस्वनुवर्तमाने पुनः पदांते ग्रहणमुत्तरत्र तन्निवृत्यर्थमिति तेन रुष्टानुरोधेनाव्हहनेः स्वेकारी

न अनडुहस्सर्थं सर्वत्र यत्नारंभाच्च सेयेया इति निर्देशेनाः ननु हमेर्लोपनाच्च अकार इति कार यशोप्यन

र्थकः पदांते नोतः इत्येव सिद्धत्वात् लवसवर्णग्रहणप्रसंगः तपरग्रहणे केवलं यद ... मिति परिभाः

षितसिद्धत्वात् ईहृदमिरित्यादौ नस्याप्यावश्यकत्वात् ननु कारग्रहणे केवलस्यैव ग्रहणमिति परि

भाषिणमचिंत्यं गौरवात् अतएव परमहणमपि व्यर्थमिति ... व्यंजने स्वराः संख्येयाद्यपि कांत

... र्थं इ वर्णोपमित ... सवर्ण इति ... भिनस्य स्वरस्य न च ग्रहणं व्यंजने प्रसंगा

भावात् प्रसज्यप्रतिषेधाश्रयणे ... व्यंजनेन ... यपि वेमाने इति प्रसंगात् अस्य सवर्णे स्वरेणैव वा

रोयेयांशस्त्वत्रयवलोपश्च त्वत्र वीर्य्यैवाकामेदेनव्या[illegible]र्थे आश्रनुपदिष्टश्चेत्यस्यानेनयंय्वोर्लोपः [illegible]कत्वे

तनश्च[illegible]तेत्यनुवर्त्तनीयमिति दिक पदान्तात्‌ पत्रौऊंत्वृत्तनयोः समाहारः पदान्ततस्मात्‌ अत्र परकरण

त्वपरः स्वसमानकालस्य संतेस्तुक्तत्वेनदीर्घत्वव्याख्यैतीत्व समीन्यस्य दीर्घव्यक्तेर्वानिषेधार्थेनेनस्त

व्याहृतिः आगच्छाग्रेश्चत्रतिष्ठपद्हि विसोश्चत्रहृदि[illegible]त्वन्यादीनमान्यः यद्वासिद्ध[illegible]त्वपरकरणं

उक्तरूपमिसिद्धत्वस्वत इत्यादिनासंधिनिषेधेनवोध्या मायवंत्याहृक्त चिह्नयतस्यां[illegible]षिर्भवतीतिता

पनार्थेनेतनस्ठशाकेतीत्यादिसिद्धमितिपदान्त इत्येवनेहनयनेभवनेपदान्तः किंतस्मिन्नत्वेतो अत्र

नः किंति सोश्हस्प्रुत इतिनपरः किंते आगतः वाग्रहणमिहानुवर्त्ततेततत्‌ चव्यवस्थितविकल्पार्थेन

नपदेन[illegible]कारांतात्‌ज्ञोरनोवालोपशास्त्र[illegible]अत्र नवलोपश्च स्त्रनितिञ्ञकारस्यानुस्यादितिवाच्ये अवा

देशस्यलोपशावायेनस्याप्यतेनवार्थेअवादेशस्यहुनरप्रवृत्तेः नहिदेवदत्तस्यहंतरिहते तेहुनदेवदत्त

स्यजीवनभवतीतिन्यायात्‌ पदान्तइत्यत्र अर्द्धलदकारनिर्देशान उत्तरदलेलदनिर्देशो नचतत्‌ वाप्ये

तिसत्तायेन्नायानवकस्यनेनैवज्ञापनीयमितिदिक् ॥ व्योर्लघुःप्रयत्नतरःशाकटायनस्य ॥ लोपःशाकल्य
ओतोगार्ग्यस्य ॥ एतेषांस्थानेव्योर्लोपोवेत्येवंसूत्रयितव्ये वितंभोसा ॥ घोशीतिपूर्वसूत्राद्भोसादित्यनुवर्त
तेइद. नीतनानामुच्चारणेलघुप्रयत्नतरः लघुप्रयत्नतरयोर्विशेषयोरनुपलंभादादेशाविधानेनापि
गृह्यते उञिचपदे हलिसर्वेषामित्यनयोःस्थानेहलिनोरित्युचितं आरंभसामर्थ्याच्चनित्यलोपः उञनतः
प्रतिपदोक्तत्वान्निपातस्यैवग्रहणमितेश्चपादीनांय्वयोपः पदान्तेनवालोपेनप्रकृतिरितिकानेनसूत्रेः
पादीनामितित्र्यर्थेएकाय्यपिस्यादिभ्यः पूर्वसूत्रेप्रत्याःयादीनामवकाशेनैवलाभात् आर्ति... ज्ञापकार्थेनानेनवा
पिनद्वयेनायाः सत्वात्नशङ्कोपिव्यर्थःवाशब्देनैवविकल्पस्यलाभात् नचैनिसत्त्वात्तसाविकल्पार्थता
याः असिद्धत्वाच्चलोपेनप्रकृतिरित्यपिव्यर्थःव्योर्लोपः पदान्तेवृत्तिःद्वचापिताःयेस्वरानसंधेयाइतिसूत्र.
लीपेत्वव्योर्लोपशास्त्रव्यत्वविभक्तिपरिणामेनव्योर्लोपसति...नसंधेयाःस्वर्थस्य...थत्वात्ततश्च
वेननेइतिसूत्रलीपेनचवस्वरानसंधेयाइत्यस्यावर्त...भिमतःथेसलयेशकानात् यद्वा...स्वराः

…स्तं वेननान्त्यादिः स्विन्त्यं नैवोक्तं ह्येष वा व ज्ञात … पदेत्सि लोप स्विनयामापेक्षत्वाद्धि … र्थे स्व
वर्थमम् विभक्त्यं नेपदमिति वा विभक्त्यर्थवत् पदमिति वा विभक्त्यर्थे शाद्वः पदमिति वा … र्थपदमि
त्यर्थवत् पदमिति वा हृन्निमत् पदमिति वा धरि निष्ठं तेपथमानं वा शास्त्र वा वकेप दमिति वा शक्तिम
त्पदमिति वा स्तुत्यपि तमविते प्रक्रमत्वर्थं प्रत्यपा स्वसाधवते पिनाऽतिप्रसंगः प्रशोमा … पमत्वः थो श्रयण
त् लौकिक प्रयोगस्य वप्रशास्तत्वात् इति पतेत्सिद्धांते तं लमायामपि विभक्त्यनुपलब्धि प्रसंगात् पदसं
ज्ञान विहन्यत इति प्रत्युक्तं तथैव सुप्मिङ्गमित्यादिकमपि व्यर्थमिति वाच्यं न केपदमिति वस्त्वादिष्व सं
वेनामसंज्ञानमिति ज्ञावक्त्वं तेष्वप्येवं तत्रोक्त योगार्थस्याऽसंभवात् एवं च पदप्रदेशो ष्वकृत्रिमाऽकृत्रिमा
न्यायेर्थ क्वचित्रिमस्यैव पदस्य ग्रहणं स्यान्ताम्ताकृति भम्प्रयतः स्वपि इ मित्यपि कन्वे वंच दे स्वसे व्योधाय्यतिशब्द
नायः कनिन्याद्दावन्येऽन्नशब्दं न शक्ति षेयेन त्वापकेनोक्तन्यायो यथा वाथ्ये ते तस्याऽत्राऽपि परीत स्य न्यादि
त्वापकाऽकृन्यायो वा थ्य तामित्युच्यते न हिं स्वप्नि ङ. तमित्येतन्मात्रसं ज्ञाविधौ प्रत्यं पृग्रहणान्तदेनग्रह …

प१

प र्थत्वाच्च तदभ्युपगमे ऽस्फोटवादस्वीकारप्रसंगाच्च प्रकृतिप्रत्ययार्थसंबंधस्य वैयाकरणानामपि द्यु
तत्वे न तु न्यायनानपेतत्वात् तदसाधारणे गौरवस्यादोषत्वेनाभ्युपगमाच्च वस्तुतस्तु तेन चतुरकरणमिं [illegible]
ते पदस्यापि विभक्तिर्नेनोः व्ययवाचस्य [illegible] तमित्युक्ते सा त्वाद्विभक्तेस्तानामेव [illegible] विभक्तिवा
नामित्याशंक्येन यथा राजेति पदसंज्ञाकृतौ प्रकृतौ सिलोपो नित्यः अत्र नित्यत्वात्सिलोपः स्यादित्युक्तंतः
त्रपदान्तस्य इति दकारनिर्देशेन शंका [illegible] भवात् न सेवह्य वित्यस्यारंभात्र [illegible] ग्रामे व्यंजन
पदत्वाभावेन लोपाप्राप्तिः अवसाने [illegible] नत्ववर्णानामभावो नाप्यन्तमात्रे रत्नाश्च [illegible] ना वित्यादा
वच्याप्रतिप्रसंगात् किंच अंतरंगत्वात्सिलोपात्प्राक् [illegible] संज्ञा भविष्यतीति नित्यादप्यंतरंगस्य बलवत्वात्स्य
लोपेस्यमंतरंगं वह्नापेक्षं बहिरंगं [illegible] नरेमा पदसंज्ञा पदसंज्ञाकृतौ प्रकृतौ सिलोपो नित्यः प्रकृतिविभक्ति ८
[illegible] मपेक्षते व्यंजनान्त्वेति सिलोपे तु व्यंजनान्ते लिंगं स्यादेः सिरीति [illegible] पादिक्षेवाऽर्थं [illegible] ति वत्तष्टः
नपेक्षते अस्यामकात्तिद्विः [illegible] त्वादित्ति प्रसंगो [illegible] पदालिंगग्रहणनाम्नेवतेः ॥

सम्बंधो पदार्थानां भवतीत्यस्मात् यस्य स्वरूपमात्रकारकसंसृष्टपदविशिष्टस्यान्यःसंगतत्वं तदंशी देवदत्तो ग्रामाद्गो
देवदत्तः शुक्लः पटइत्यादौ द्रव्यजातिसंसृष्टस्यापि विशिष्टार्थसंभवात् किंच कारकसंसर्गे पवर्त्रे किंका
रकत्वेन संसर्गो विवक्षितोऽन्यास्मिन् उक्तकारकाणां संसर्गी स्यादिति उक्तकारके भुसंसर्गो वा नाद्यः कर्तृकर्म
करणादीनामेव तथात्वेन पदत्वसंभवेपि लिंगार्थपदार्थमात्रे संबन्धषष्ठ्यंते श्राव्यात्ते तेवाद्यो मिश्रसंगा
त् न द्वितीयः कारकाणां क्रियान्वितत्वेन अव्याप्तत्वात्तस्य पदत्वस्यसंभवेपि स्याद्येतेऽव्याप्तिप्रसंगात् तत्तीयः
कृष्णेन केरोति भीमः महदारं दर्शनीयमित्यादौ केवदतस्य उत्तरे पर्याने हृष्टे नीत्या दोषं हृष्टांत पदवच संभवा
दस्यश्राप्राप्तेः किंच न विभक्तिपरत्वे कारकसंसर्गोपयोगकं देवदत्तः सुंदरः इत्यादौ अभावात् गुणवत्त्वमात्रेण
तिप्रियादर्थविषये क्रियाध्याहारस्यानावश्यकत्वात् यदपि प्रकृतिविभक्त्योः श्रवणमयुक्तं एवं प्रकृति
प्रत्यययोः संबंधो भवतः इति व्युत्पादनार्थं गुरुकरणमिति केनत्र सर्वे परशब्दयोः प्रकृतिविभक्तौ वाचकत्वं मा
त्रपात्वपसर्गयोश्च सर्वे परत्वसंभवात् अवयवार्थीति रिक्तसमुदायार्थानभ्युपगमादवयवार्थेन सिद्धि

तस्मात् ननु च सुबन्तेति शास्त्रे केवलस्यापि पदसंज्ञाप्रसंगः सुबन्तं शास्त्राणि प्रत्यये स्वं पूर्वपरयोः समुदायो [illegible]
र्थे भक्तिमेव तेणाप्यनुगाने मस्त्वेदन स्याव सत्यामिति पत्वं कृते न ज्ञापेव सुबन्तयशन वृत्ति [illegible]
त्रिलोचनेन तन्त्रेऽङ्सिट्सो ह्लोपश्चेति नाप्कारलोपाभावात् अर्थशास्त्रस्य सांमान्यवाचकस्य विशिष्ट
र्थं परत्वे संभवाच्च तथा हि प्रकृतिप्रत्ययसमुदायार्थवत्ता माभिन्नपदसंज्ञापदिस्यान्नहि ह्रस्वो हि सांगीति
मन्त्रांपि पदो न पर [illegible] इति लोपमकार [illegible] वसिद्धं कृतं किमनेन सेति तत्र द्विग्रामायानवः ऋज्ञे
रिति प्रत्ययश्च भवन् न प्रकृतिप्रत्ययसमुदायार्थवांश्च न स्मात् ज्ञापकाद्धि शिष्टपरत्वो हि भक्त्या नवयव
स्यार्थवत्त्समुदायस्य पदसंज्ञा न भविष्यति किं चार्थ एवमभिधेयं च लौकिकप्रयोगगम्यं प्रयोगाद्विशिष्ट
स्य भविष्यतीति व्यर्थमनुपलब्धिग्रहणं पदं च सुबन्तं चिग्रहणे हि विशिष्टार्थः प्रतिपादितो भवति विशि
ष्टश्च सपदयः कारकसंसृष्टः कारकसंसर्गश्च न तैर्न च यता विभक्तिर्भवतीत्युक्तेन तत्र तु पदे प्रत्ययशास्त्र
स्याविशिष्टार्थवाचकत्वाभावात् मा भूदर्थो विप्रयोगो नत्वेन प्रातिपदिकस्य वाचकत्वात् स्वं पूर्वपरयोरर्थयोर्गा

संज्ञायामस्येति वाच्यं वर्णसंसर्गे इत्यादीनां समूहस्यैव पर्यायप्रसंगात् । यकाद्यादि वर्जिते हस्तादौ स्यादौ तदितय

वेद्वंस्पनैः पदसंज्ञायाः कृतत्वात् । नापि शाकं पदमिति नैयायिकानां परिभाषितं मरुतादिवत्संज्ञादौ प्रकृ

तिप्रत्ययभागयोः शक्तत्वेन प्रत्येकं पदत्वप्रसंगात् । प्रत्येकत्वेनापि एतेनगम्यते [illegible] नैनेति पदमिति यौ

गिकस्यैव पदशब्दस्यात्र ग्रहणं ताहृशस्यैव लोके परिनिष्ठितमेवनाऽन्यत्र तस्यैव लोके प्रयोगात् । एवं चार

उर्क्त्व इत्यादीनां [illegible]पदत्वेनिर्वाधे तस्यैव पूर्वपरयोरर्थोपलब्ध्या पदमिति कान्ते असत्वं कार्यं मन्त्रे चकिस

र्वपरयोरर्थः पृथग्दृष्टिर्विवक्षितः एको वा [illegible] कृते रपि पदत्वप्रसंगात् नात्र संज्ञाविधानस्यानर्थक्याप

त्तेर्योगार्थेनैव निर्वाहात् । विकीर्षतिपावेपतीत्यादौ संतत्वयोरनिप्रसंगाच्च यथा [illegible]यानाद्वस्या

दौ हृदंतस्यापि प्रकृतिप्रत्यय समुदायत्वेन विभक्तेः श्राभाव स्यापि पदत्वापाताच्च किं चायौगिकं शास्त्रीया

विधिरिति नो लौकिको वा उभयथापि उक्तदोषाः निस्तारः पदग्रहोपलब्धिग्रहणं किमर्थं हृदं वस्तानकलो[illegible]

मिस्वयता अर्थे सति पदं भविष्यतिसत्ये उपलब्धिग्रहणं विशिष्टार्थ प्रतिपादनार्थं अन्यथा ग्रथमान्यं चरि

२ मेव ज्ञापयति षष्ठीनिर्दिष्टस्यादेश उक्तदंतस्योत्वः नित्यमिति तेन सख्य इति विधेयमानं इदमोः कारः सर्वं
ति एवं हि माघवोक्तं यथा ग्रहणस्य वैयर्थ्यं सपि परिद्यते भवति केचित्तु खोलोपश्चिनोति योगविभागं कृत्वे
पदान्ते पि खोलोपश्चिया नार्थं तेन गार्गणी गार्ग्यो भवति गार्गी भवति कन्यथा अपत्ये नः
गार्गि दिवती वा रसोत्तकजीरदानुरित्यादि सिध्यतीत्याहुः अथ पदशब्देन किमुच्यते न तावद् विभक्त्यंतेस्त्र
कृता विभक्त्यंतस्य पदसंज्ञाया अप्रत्ययस्य वालिकेरहश्चास्त्रच्छकृतः प्रवृत्तेः संभवात् विभक्तिसंज्ञाया अप्र
कृतत्वात् त्वनापि पलके तिपरिभाषितेऽप्रतिप्रसक्तत्वात् नयोर्हि विंशत्यर्थं शास्त्राभ्यां
पौर्वापर्येण सन्निविष्टं यत् किंचिदुच्यते प्रकृतिर्यो वा लाघवमिति ता विन्यासे पूर्वोत्तरशास्त्राभ्यामर्थः
लभेत पदत्वे सति दकारः स्यात् उभयोज्जिना विन्यासदो नादिप्रसंगात् नोत्वः यो मेतसो कृतत्वं
तो विन्यासदो पदत्वे सति दकारः स्यात् एवं परशास्त्राभ्यां प्रकृतित्वप्रत्ययरूपेणाः उपस्थापनाच्चनापि
सामिदः मित्यादिना पाणिनि पदसंज्ञा पाइदत्य त्वं कार्यं यो विन्यासो कर्त्त ॥

सवहृतविशिष्टेप्रसक्तेरेवाभावात् नवैमकृत्वविशिष्टेर्थेविहितस्यस्त्रियांप्राप्त्यभावात्कार्येणातस्यापिकतेरि
विहितस्यस्त्रियांप्राप्त्यभावात् उक्तार्थस्यत्तापकत्वंसंभवेतीत्याहुः पदांतेइतिकिंनायकः पावकः स्यादेतव
[illegible]दयोः त्वनात्वहत्याः प्रयोजनाऽभावात् पदांतेस्थितयोर्य्योर्लोपशास्त्रक्रेरनतिप्रसक्तत्वात् [illegible]
हृत्वेनुत्वाः तिप्रसंगइतिवाच्यंसंयोगांतस्यलोपइवाः [illegible] सिद्धंवहिरंगमंतरंगइत्यस्यस्त्रवचत्वात् अत्रो
च्यतेहृतंवानिवृत्तिवा[illegible]लवाहृतवीः [illegible]जिप्रत्ययेदिलोपेचसतिसय[illegible]रिरिति
यात्वन्यंततः क्विपितिलोपेचक्रुतत्वइतिभवतिहृत्तक इत्यादावतिप्रसंगवारणायाऽयादीनामन्तहंतिवे
थ्योनवाः वाः एवंवत्रूपस्यसत्वाहसलोपशप्राप्नोतिवाच्यं अविहितरूपस्यलात्तणकत्वात् [illegible]व्ययवशोव्यु
त्पन्नेहितत् किंचय्वोर्लोपशास्त्रपरत्वायेत्ताणात् वहिरंगः स्वरान्तहृन्निपदेनेमयाः [illegible]नावप्रि
तेष्वंपदांतस्यस्वरनिमित्तत्वादसिद्धत्वंस्यादेवेतिवाच्यंलोपविधेर्वैयर्थ्यापातात्नन[illegible]
अयादीनोघष्याविपरिणामेनांतस्यलोपस्य विधानेनाऽतिप्रसक्तेरदर्शनात् एवंतर्हि[illegible]

५४

५ यउग्रतः विसर्ग इद गउक्रानस्यैलोपश्चि सति संधिर्न भवति से देश्व ग्रायारभावयोरित्यादिनिर्देशात् नवीनत
तिरित्यत्र वकारस्य लोपशाकस्मान्न भवति उच्यते व्यवस्थितविकल्पकत्वात् स्वरे इत्यस्याः त्ववर्तिः
त्स्वरवदित्यनेन यकारस्याऽऽदेशा इव लोपश्चापि स्वरत्वमः स्यवे निवाच्ये स्वर इत्यस्य त्वहीति सामर्थ्यात्काद्यं
सैवतस्य ग्रहणेनाऽतिदेशिकस्याः ग्रहणात् अन्यथा तत्स्याहन्नयाः सेभवात् संज्ञापूर्वकोविधिरनित्य
इति यापत्र पदग्रहणसामर्थ्यात् दोर्वेत्यात् पूर्नौणोः नेत इत्यादौ विवक्षितत्र इत्युक्तात्व्यपि पदांत तलाभेस्ति
हे पदग्रहणस्ये तन्नियोजने यदेकमेव पदं तत्र भवति न त्ववान्तरपदभेदे सतीति तत्र गईशोऽ... ग
गउक्रादित्यासावव्याप्त्यापत्तेः नव श्वेते इत्येकत्वविवक्षया ग्येतत्सिद्ध सितिन्द्रेन तत्रैलिंगसंख्याविव
क्षिते इत्युक्तत्वात् अत्रार्थस्य पदग्रहणस्यैव प्रमाणत्वात् केचित्तु अंतशब्देन यत्कार्यं विधीयते तत्पदांत
स्यापि कविद्भवतीति ज्ञापनार्थं पदग्रहणं तेन नलिङ्गमाषावापिनाविनादोष्ठुत्वणत्वमस्तः त्रैलिंगसंख्या
विवक्षिते इत्यत्र वैलिंगत्वबहुत्वेकविदितनिवमा शवति च ज्ञापकं च पदे इत्यादावेकत्वविशिष्टोयविहितः

येवंनञ्समासमेवक्लिष्टमितिनकृतम्मितिक्लिष्टमितितदपिनप्रामादिकंयौस्वरग्रहणेनवर्जग्रहणेनन
ञोक्तमनित्यमित्यस्यज्ञापितत्वेननतमात्रस्याभ्युपयोगाभावात् चिंत्यमेवचिंत्यमितिदिक् ख्यो
र्नीपशवापदांते अत्रपदांतइतिकिं दोनत्वपदांतेइति अन्यथापदांत्वेन इत्यत्रापि पदांत इति
उह्रेत्रौरुदेर्भूतोइत्यादिसिद्धौऽस्यानिष्टं वार्थेस्यात् पचवच यो ज्ञयोः नन्वर्थयोनोः योवेत्यादावि
वर्ंवर्णावर्णयोर्ग्रहणं कस्मान्नेतिचेन्निपाचादउपमानादित्यादिलिंगात् पदस्यांतःपदांतः तत्रशद्बो
ऽवयववाचीचेदंत्वविभक्त्यंतमेवपदं यथाऽग्न्यंतःऽर्थोःऽनेनेतिसुतांतंविभक्त्यंतमेवाहलोकेप्रयुज्यतेअत्र
ग्रस्वेस्त्रेभ्योऽस्ऽऽयुस्रवऽऽवुइत्यनवर्ततेऽन्वद्वंतंचषष्ठाविपारणम्यनेतच्चसर्वंइतियथासमर्थकमध्य
यावृत्यासमर्थकं भवतिव्याख्यानात् लोपःशाकल्यस्येत्यादिनानिर्देशाच्चपदांतेइतित्वयादीनोविशेष
णेतत्तस्यपदांतेस्थितानामयावीनोयंकाररवकाररयोर्वालोपःशित्यर्थो भवतिपदान्तपदांतेऽस्तियथाविशेषणे
तदापदांतेस्थितयोरयादीनांयकारवकारयोर्लोपःशित्यर्थः अथयथापिफलेकस्मिमविशेषाः ह्रयपदे शि

गाढः प्रतियत्नव्यः प्रसक्ता[illegible]इति चेति चेत्तन्नेनेपि यत्वादिके स[illegible]दिति त्रिलोकनेत्रोक्तं न त्वेदं [illegible]क्ष्यं नेष्टं दोहा
विति विहितसवर्णसंज्ञः सवर्णशब्देनोच्यते कृतिमत्वात् तस्माद्दन्त्योः सवर्णोऽस्यावयवयोर्दीर्घयोरीत्या[illegible]
दन्त्यः स्वरः प्रतीयते स्वभावाद्धि सदृशावचनरत्यक्तार्हदृष्टिः प्रतीयतेऽभयोर्विरुद्धत्वादस्यतरस्मिन्नाश्र
यणीये ग्राह्यपत्न एवास्यपि त्वं यत्नः कृत्रिमाकृत्रिमयोः कृत्रिमस्य कार्यसंप्रतियात् अजि[illegible]ग्नमन्यस्मि
न्सदृशे व्याख्यार्थं गति इति चेति न्यायात्स्वतन्त्रः ब्राह्मणोऽन स्याद्वा[illegible]नोपतामित्युक्ते ष्टकाष्टादिकमाऽऽनीय
ते किं तर्हि तत्रिय[illegible]ः तामभादिर्वा[illegible]पवनं प्रसज्यार्थे वृत्तित्व[illegible]स्य प्रसज्य पते द्विश्च नेन्वि[illegible]मासो
वा कामभेद[illegible]ते दोषः प्राप्नोति सवर्णे न भवतीति न भो भवति नान्वितत्वात् उक्तदोषद्वयाऽभावा
त् पर्युदासपक्ष एवास्थापितं युक्तः यदपि तेनोक्तं एवं [illegible]ग्रहणं तत्र क्रियतामेवं तन्ना[illegible]दिष्टम
नित्यमिति ज्ञापनार्थं नादस्यते न पित्र्यमित्यादि सिद्धमिति तदपि न नञा निर्दिष्टमनित्यमस्य स्वरोः व
र्णा वर्ज[illegible]ऽनेन त्वापितत्वात् क्वचिन्नदैवं च इति ऊविशेषनिवासे[illegible]णीयस्य संभवात् यदपि तेनोक्तं प

नमेयद्वैतेनउत्तमाभिधानविरोधात्‌किंचलोकशाहेनयदिशास्त्रकृतमनेषांचग्रहणं तर्हिकिंतेनव्य
वहारोत्‌ ग्रहणसिद्धिरित्येववाच्यंव्याप्यत्वाप्रसिद्धेः अपिचउभयेषांव्यवहारग्रहेनिपातानांसंज्ञा
पाठानामेवचोदाहरणनाकथंजातिगुणक्रियाशाठ्ठानामपितत्‌ व्यवहारसिद्धत्वात्‌ …हिशास्त्र
कृतव्यवहारविषयवहिर्भूताः केचनशाठ्ठाः संतिरवापतेनोत्तमसूत्रप्रणयनवैयर्थ्यंकेषांचिदेवश
ठ्ठानांलोकव्यवहारसिद्धत्वाभ्युपगमे लोकाच्छेषस्यसिद्धिंतिसूत्रयितेपुनःकिंचग्रहण…भूमाच्छ
परत्वेनव्याख्यानमप्यसंगतंएवंसतिहिलाघवार्थस्याष्टुतास्वशाठ्ठसिद्धिरित्येवावदेत्‌ किंचप्रशा
स्त्रकृतव्यवहारपशुसिद्धिप्रगीकारेऽपशाठ्ठानामपिस्यग्रहणप्रसंगः यशास्त्रकृतव्यवहारेऽपशाठ्ठा
नामेवप्रायशोदर्शनात्‌तस्माच्छास्त्रकृतव्यवहाराच्छत्रिग्रहसिद्धिरित्येवंपरत्वेऽस्मत्व्याख्यानेशक्यः
तेकिंवतनत्वकथनस्याभ्युपयोगोनास्तीतिदिक्‌ यत्ननवसवर्णाव्यपदेशः स्वस्यैवतदग्रहणात्‌ सवर्णेअहि
स्वरूपवयत्नादिकेभविष्यतिनिमव्यंजनेनैवंसवर्णादमासकंसरतिसभावाहिसूरशावदस्मैयःमेघवर्णे

५२

इत्येवाव्रस्यत् अवर्णो वर्णो इतिवा अतः सवर्णग्रहणसामर्थ्यात्तत्र दीर्घ एव न च परो लोप्य इति प्रयत्नभेदः इ
ष्टत्वरो येनानन्वृतः स्वीकारात् पूर्वसूत्रेः न च हृतस्याचा त्रुटत्वौ किं प्रमाणमिति चेत् यत्र स्त्रुपच्यानीयः श्र
इत्यत्र स्वा इति निर्देश एव किं च समानः सवर्णो दीर्घो भवति स्वस्थाने सवर्णे परे चः सदृश स्यैवं तक्षः
सवितत्वात् इवर्णोयमिति अष्टसूत्र्याः समानसवर्ण इत्यतः प्राकृषा ढस्यापि स्वशाक[illegible]चैव एवं वम
वर्णः रकृवर्णः लकृवर्णः इति विसृत्यामपि वर्णग्रहणे [illegible] मिति दिक् लौकिकपचावक्ता राट्र
सिद्धिरितिसूत्रं त्रिलोचनेन व्याख्यातं इहोभये लोकाः शास्त्र[illegible] इतरेपि तेषामुपचारो [illegible]हारार
स्थितेः नैनायमर्थ इति ग्रहणं शब्दस्य स्वसिद्धिरितिनिविग्रहः अथ के ते शब्दा निपातादयः तथा वैयाकरणाः
पौचालाः हरीतकी इति सत्ताप्राहाह इति अत्रेदं वक्तव्यं इहोभये लोका इति व्याख्यातेनाव[illegible]जैलो
कंसकंभुवनेजनं इत्यभिधानाज्जनमात्रे इष्टेः तेन शास्त्रकारैः अप्यागता एव परे तेषां शास्त्रकारैले
नैतेवाप्रसिद्धाः किं तु जनतत्वेनैव इहे स्तुत्रयोः त्र लोकशास्त्रमान्या श्रुतिशास्त्राणि इति भाति तत्त्वं ॥

वतितत्रग्रहणार्थमस्मदुक्तप्रकारस्यैवाश्रयणीयत्वात् भोपिगोरित्यादिसिद्धिस्तुप्रश्लिष्टनिर्भावप्रकरणएववुदं-
तेस्यादेतत् स्वरेष्वृकारस्यप्राथम्यात्तंहित्वापिप्रथमेनतस्यैववक्तव्यचिन्ता·तः सवर्णेदीर्घसहस्त्रष्ठ इत्यादि
सूत्राणिप्रथमंसंख्यातानि नचवदथोर्हेत्यादौपरत्वाद्युकारः स्यात् सवर्णेदीर्घ इत्यस्यानवकाशत्वा...: नचवै
त्यादिरित्याद्यवकाशः तथासत्यग्रदीर्घः सहेत्येवावत्यते किंसवर्णग्रहणेनउच्यते इदमेवज्ञापकमचा
त्योपिद्यतयोभवतीतितेनऋकाविहसेपिपादिर्भवति तत्रऋकाधन्त्ववर्णवधकारइतिसिद्धं ... पस
सवर्णेनवपरोलोपइतिकातंत्रस्ह्येतद्वर्णग्रहणोव्यर्थं उकारी...पानिर्वाहात् नचवर्णग्रहणेसवर्णग्र
हणमितिवापरिभाषणात् तेनविनाकथंनिर्वाहः इतिवाच्यं समानग्रहणेसवर्णग्रहण...मितिवाकेव
लग्रहणेसवर्णग्रहणमितिवापरिभाषणस्यैवविषमत्वात् नचाकारादावतिप्रसंगः दीर्घग्रहणान्यत्वा
धिकारादरीव अस्मद्याहस्वमेवपवेतत्र सवर्णइत्यपिव्यर्थं स्वरइत्येववक्तव्यंचितत्वात् नचसवर्णेस्वरे
पिपत्वप्रसंगः तत्रविशेषणविहितेनदीर्घेणवाधात् नवदीर्घस्यावर्णेवकाशः तथासतितोऽवर्णे

णंचनप्रसक्तपतिपत्यर्थेकालापस्तु चेडुवर्णग्रहणंव्यर्थमितिसूत्रनार्थेच साधुत्वलाघवाय पञेणङैौ
श्रयवापावइस्येकयोगेकार्येष्टथंगपोगाकरणंक्वचित्तरतोन्यत्राप्यवयादिप्रवृत्तिनितानार्थेनेनक्रम्प्रेग
सूतिरित्यादिसिद्धमित्याहन नुविभक्तत्रेनेपदमितिपदलत्त्वंणात् १ इत्यादिनिर्विभक्तिकस्यपदत्वं
कथमितिचेत् मास्तुनाम पदत्वाभावेप्रयोगः कथमितिचेत् साधुत्वादित्यवेदिनचनकेवलाप्रकृति
प्रयोक्तव्याः नकेवलः प्रत्यय इतिसिद्धोनव्याप्तत्वेपरतिवाच्येतस्यापरिनिष्ठितत्वेनप्रयोक्तव्यमित्येवंता
त्पर्यकत्वात् परिनिष्ठितत्वेनपावत् प्रातिपदिकत्वकार्यत्वेविपर्ययमपरिनिष्ठितत्वेनप्रयोक्तव्यमित्येवं
तात्पर्यशास्त्रांतरपरिनिविरहात्परिनिष्ठितत्वेपदस्यपदत्वप्रयुक्तोनेच्युतेनस्यापवैवतात्पर्यमितेयम माय
वत्व १ स्वर २ स्व ३ स्व ४ स्व ५ स्व ६ स्वेति समाहारेद्वंद्वः सवर्णेदीर्घेकत्वेनपकत्वेद्विमुद्वंद्वो इतिनपुंसकत्वेनपुंस
कं स्येतिह्रस्वः ततनस्युमोः २२ अमो पिड़ा किमउक्तं किमनक्तं २२ तिवितिकृमादौनिपातयोर्निकाशिकानयोध्य
कारद्वंद्व रामाद्विभक्तिनप्रकृतिभावं इत्यादृतस्याव्यापकत्वात् नौहेङमत्रवृत्त्यादावपपरिहारसंभ

नदश्चो व्यत्रहोमद्गुनयोर्निमित्तापेक्षायामुपरागएवनिमित्तेपश्चाबामैत्रायगोदीयतोकेवलस्ये
स्यत्रमैत्रा।।इतिएवमन्तरत्रनिमित्तापेक्षायोस्वर इति संबध्यते यथा वान्यानि ह्रस्वोनिवर्तते भव
तिमैत्रायगोदीयतोचैत्रायकेवलइतिकेवलोयोनिवर्तिकः एवमवमित्यत्रापिवक्तव्येयकारस्यनिश्रां
वः वलनतल्ल श्राहूस्यानन्तुतिनोमोपगत श्राहूस्यसहशास्यप्रकृतवाक्यार्थेन्वितांऽर्थस्यश्राद्धोनर
स्यांध्याहारएवप्रकारोनतस्यातमवात् नचदध्यायेनादौसे गोतस्यलोपः स्यादित्याशंक्य कः स्यातः
स्यायेध्वयितः श्रितः वृणा इत्यादि निर्देशोन पलेशतदप्रहृतेनोपितात्वात् अमिहेवहिरंगमतरंगाइस्य
सिद्धत्वाच्च संयोगान्तलोपस्यैकपदाश्रितत्वेनान्तरं गत्वेयकारादेर्भिन्नपदाश्रितत्वेवहिरंगत्वं यथायेत्र
हृणीनानर्थकस्येतिपरिभाषया अस्याश्चन्यमित्वीवर्ड्हयोरितस्त्रैवअप्रस्यान्तरदृष्ट्वनपेक्ष्यतेयथापतेरनेय
यनमित्यत्रैवअपस्यान्तरयनमित्यत्रेति चेत् मैवं स्यादौ कर्तृकार्ययोरितिनिर्देशेन तस्याश्रनित्यत्वज्ञाप
नात् नामिनोयलाः याऽ यः वाः वः स्वरे इति पादौ यलाः याः यः वाः वः स्वरे इति वाम् चणीथेऽ छत्नृषीय